

НОТАРІАЛЬНИЙ ПРОЦЕС У СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

NOTARY PROCESS IN THE LAW SYSTEM OF UKRAINE: THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS

Маркович Х.М., асистент кафедри цивільного права та процесу
Національний університет «Львівська політехніка»

Статтю присвячено визначенню місця нотаріального процесуального права в системі права України. Проаналізовано думки науковців щодо самостійності нотаріального процесу як галузі права та визначено предмет його регулювання. Розглянуто взаємозв'язок нотаріального процесу з іншими галузями права. Зауважено, що нотаріальний процес є самостійним щодо цивільного судочинства, оскільки діяльність нотаріальних органів має безспірний характер, у якій не використовується принцип змагальності сторін.

Наголошено на найважливіших підставах для виділення нотаріального процесу в окрему галузь права та його основних ознаках. Досліджено форму нотаріального процесу в матеріальному та процесуальному розуміннях. З'ясовано, що нотаріальна форма захисту передбачає здійснення нотаріусом комплексу процедур у межах нотаріального процесу. Зазначено, що нотаріальний процес, як специфічна правова форма діяльності, містить комплекс правових процедур, необхідних для забезпечення діяльності нотаріуса. Зазначено, що наслідком вчинення будь-якої нотаріальної дії є винесений нотаріусом акт, який є завершальним складником нотаріальної дії.

Опрацьовано подану вченими-цивілістами класифікацію принципів нотаріального процесу. Проаналізовано основні спеціальні принципи нотаріального процесу як самостійної галузі права. Розкрито принцип незалежності нотаріусів, згідно з яким нотаріуси здійснюють свою діяльність неупереджено та незалежно, поза будь-якою державною ієрархією. Одним із визначальних принципів нотаріального провадження є принцип нотаріальної таємниці. Зазначений принцип передбачає, що відомості, документи та усна інформація, що використовуються в нотаріальному провадженні, є нотаріальною таємницею, яка охороняється законом. Наголошено на принципі безпосередності, який вказує на обов'язкову особисту участь нотаріуса під час вчинення нотаріальної дії. Науковці розглядають принципи нотаріального процесуального права саме як принципи нотаріального процесу, тобто ототожнюючи їх. У дослідженні наголошено на значущості принципів нотаріального процесу як засобу врегулювання прогалин у нотаріальному процесуальному праві.

Ключові слова: нотаріус, нотаріальний процес, нотаріальне провадження, нотаріальна форма, принципи.

The article is devoted to determining the place of notarial procedural law in the legal system of Ukraine. The scientists' opinions about the independence of the notarial process as a branch of law are analyzed, and the subject of its regulation is determined. The interrelation of the notarial process with other branches of law is considered. It is emphasized that the notarial process is independent of civil proceedings, as the activities of notarial bodies have indisputable nature, which does not use the principle of adversarial proceedings. Emphasis is placed on the most important grounds for separating the notarial process into a separate branch of law and its main features. The notarial process form in material and procedural understandings is investigated. It is found that the notarial form of protection involves the implementation of a set of procedures by a notary within the notarial process. It is noted that the notarial process, as a specific legal form of activity, includes a set of legal procedures necessary to ensure the notary activities. It is noted that the consequence of any notarial action is an act issued by a notary, which is the final component of the notarial action. The classification of the principles of the notarial process presented by civil scientists is studied. The main specific principles of the notarial process as an independent branch of law are analyzed. The principle of independence of notaries is revealed, according to which notaries carry out their activity impartially and independently, outside any state hierarchy. One of the defining principles of notarial proceedings is the principle of notarial secrecy. This principle provides that information, documents, and oral information used in notarial proceedings are a notarial secret, which is protected by law. Emphasis is placed on the immediacy principle, which indicates the mandatory personal participation of a notary in the performance of a notarial action. Scientists consider the principles of notarial procedural law as the principles of the notarial process, i.e. identify with each other. The study emphasizes the importance of the notarial process principles as a means of resolving gaps in notarial procedural law.

Key words: notary, notarial process, notarial proceedings, notarial form, principles.

Актуальність. Сьогодні активний розвиток національного законодавства, цивільних, сімейних та інших правових відносин зумовив зростання значної кількості нотаріальних проваджень. Однак дискусійним і неоднозначним серед науковців залишається питання щодо місця нотаріального процесу в системі права України. Для дослідження цієї проблематики зупинимося на аналізі предмета правового регулювання та принципах нотаріального процесу як базових критеріях виділення самостійних галузей права. Висвітлення основних принципів нотаріального процесуального права як керівних і фундаментальних засад дасть змогу ґрунтовніше розкрити особливості та визначити місце цієї галузі права.

Вклад основного матеріалу. Розвиток нотаріального процесу тісно пов'язаний із розвитком процесуального права. Значний внесок у дослідження нотаріального процесу в Україні зробила С.Я. Фурса, яка обґрунтовано відстоює самостійне місце нотаріального процесу в системі права України, наголошуючи на його специфічному предметі, методи правового регулювання, нормативно закріплених принципах, власній теорії та науці про нотаріат [1, с. 49]. Погоджуючись із цінною думкою науковця, варто вказати на тісний взаємозв'язок нотаріального про-

цесу з іншими галузями права, зокрема цивільним судочинством, оскільки законодавство наділяє правом звернення до судових органів осіб, які вважають свої права порушеними внаслідок неправильного вчинення або неправомірної відмови у вчиненні нотаріального провадження. Попри це, нотаріальний процес є самостійним щодо цивільного судочинства, оскільки діяльність нотаріальних органів має безспірний характер, у якій не використовується принцип змагальності сторін, а підставою для встановлення юридичних фактів є документи.

Місце нотаріального процесу в системі права України досліджував відомий науковець О.І. Нелін, вказуючи на належності нотаріального процесуального права до комплексних галузей права, які об'єднують у собі норми різної галузевої належності – як матеріально-правової, так і організаційної та процесуально-правової. Дослідник підтримував позицію щодо формування нотаріального процесу як комплексної галузі права з відокремленим предметом регулювання й системою правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають у сфері взаємодії різних галузей права між нотаріальними органами та особами, які звертаються по вчинення цих дій. Автор наголошував на об'єктивному характері нотаріаль-

ного процесу як такого, що відображає сучасну реальну систему суспільних відносин у сфері правової дійсності органів нотаріату, характер і специфіку сукупності волевиявлення їхніх учасників [2, с. 7].

Думку про самостійність нотаріального процесуального права висловлює М.Й. Штефан. Автор акцентує на відмінності предметів правового регулювання, зазначаючи, що правові норми, які регулюють цивільне судочинство, та норми, що регулюють порядок провадження в інших юрисдикційних органах, відрізняються своїм предметом і не поєднуються в одній галузі [3, с. 22]. Саме тому сьогодні активно ведеться наукова дискусія щодо виділення нотаріального процесу в окрему галузь права для глибшого його вивчення та законодавчого закріплення.

Про найважливіші підстави для виділення нотаріального процесу в окрему галузь права зазначає М.С. Долинська, вказуючи на: особливий самостійний предмет регулювання; специфічні джерела права; специфіку та своєрідність об'єктів, щодо яких складаються нотаріальні відносини; особливу соціально-економічну значущість нотаріальних процесуальних відносин і тих правових актів та норм, що їх регулюють [4, с. 135–136].

Нотаріальний процес є правовою формою діяльності нотаріусів. У законодавстві регламентовано, хто може бути суб'єктами процесу, їхні функції, права та обов'язки. Особливе місце серед учасників процесу належить нотаріусу, оскільки учасники здійснюють процесуальні дії під його контролем.

Нотаріальному процесу притаманний чіткий розподіл функцій між його учасниками: нотаріусами, які несуть відповідальність за результат процесу, та фізичними і юридичними особами, які звернулися по захист своїх прав та інтересів. Результати нотаріальної діяльності оформляються відповідними процесуальними документами – свідоцтвом про право на спадщину за законом, постановою про відмову у вчиненні нотаріальної дії, довіреністю, заповітом та ін. Зазначені документи мають офіційний характер не лише тому, що видаються нотаріусами, але й тому, що їхня структура закріплена в законодавчих актах.

Доречно наголосити на думці С.Я. Фурси, яка, досліджуючи теорію нотаріального процесу, справедливо зазначила, що наслідком вчинення будь-якої нотаріальної дії є винесений нотаріусом акт, який є завершальним складником цієї дії. Правові акти, які є волевиявленням нотаріуса на вчинення нотаріальних дій і фіксують їхні результати, оформляються нотаріусом, згідно зі законом, у письмовій формі, шляхом здійснення різного роду написів або ж оформленням певного свідоцтва чи складенням акта [5, с. 23].

Нотаріальному процесу притаманні ознаки, які є характерними для юридичного процесу. По-перше, нотаріальний процес є розглядом конкретної юридичної справи; по-друге, нотаріальний процес є різновидом правозастосовної діяльності, коли відповідний державний орган або посадова особа повинні безпосередньо використовувати норми права для розв'язання конкретної юридичної справи; по-третє, нотаріальний процес є правовою формою діяльності уповноважених органів держави та посадових осіб, коло яких визначене законодавством; по-четверте, нотаріальний процес є діяльністю, результати якої відображено у процесуальних актах. Водночас недотримання встановленої законом форми вчинення нотаріальних дій призводить до визнання такої дії недійсною; по-п'яте, нотаріальний процес є діяльністю, пов'язаною з використанням засобів юридичної техніки; по-шосте, нотаріальний процес є діяльністю, елементами якої є суб'єкти, стадії та провадження [6].

Варто зазначити, що нотаріальний процес є діяльністю, яка складається з низки стадій. Цей процес регламентується нормами, які належать до процесуального права, тому нотаріальний процес повинен бути чітко

врегульований спеціальним законом, оскільки процесуальний регламент об'єднує всіх нотаріусів, незалежно від форм організації нотаріату.

Для розгляду нотаріального процесу велике значення надається формі нотаріальної діяльності, яка являє собою сукупність вимог до дій учасників нотаріального процесу, спрямованих на досягнення конкретного результату. Нотаріальну форму та процедуру у своїх дослідженнях описувала С. Я. Фурса, яка називає нотаріальну процесуальну форму невіддільним основним елементом нотаріальної діяльності, що повинна складатися з визначеної законом послідовності і правил вчинення окремих нотаріальних дій, які в остаточному підсумку мають становити нотаріальне провадження або процес, який має закінчуватися здебільшого посвідченням нотаріального акта [7, с. 45]. Тож нотаріальна процесуальна форма повинна передбачати виготовлення нотаріального акта, вимоги до якого містяться в нормах ЦК України, Законі України «Про нотаріат», Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. Відомо, що процесуальна форма властива будь-якій діяльності щодо застосування правової норми. Наприклад, для отримання свідоцтва про право на спадщину потрібно довести наявність певних фактів, що дають право на спадщину (родинних стосунків, утримання та ін.). Зокрема, інтерес спадкоємців у такому випадку полягає передусім у гарантованій законом можливості отримання від нотаріуса необхідних документів, які підтверджують факти, що можуть становити основу вимог про спадщину. Встановлення юридичного факту необхідне зацікавленій особі для подальшого здійснення суб'єктивних прав, що випливають із цього факту. Метою нотаріальних проваджень є виявлення та констатація тих чи інших обставин, з якими норма права пов'язує виникнення, зміну або припинення певних прав або обов'язків. Нотаріус застосовує право з використанням певних процесуальних форм. Тут є початковий момент і завершальний результат, а також ціла низка проміжних етапів. Усе це відбувається в межах відповідних нотаріальних процедур. Очевидним є те, що дії нотаріуса пов'язані процесуальними нормами, які у своїй сукупності визначають нотаріальний процес: виникнення, розвиток і закінчення нотаріального провадження. Водночас зауважуємо, що одні норми визначають повноваження, вимоги, можливості й права нотаріуса, інші – основні принципи та характеристики нотаріального процесу, такі як обґрунтованість, підконтрольність, добропорядність, шанобливе ставлення до громадян та інше.

Має рацію Н.В. Паламарчук, яка, досліджуючи нотаріальну форму захисту цивільного права, наголосила на потребі розуміння такої форми в єдності матеріального та процесуального аспектів. Так, у матеріальному розумінні нотаріальна форма захисту цивільного права є комплексом внутрішньоузгоджених організаційних заходів стосовно відновлення порушеного, невизнаного чи оспорюваного права, а також попередження порушення права, що здійснюється державними чи приватними нотаріусами. У процесуальному розумінні нотаріальна форма захисту є способами здійснення конкретних процесуальних дій, що виконуються нотаріусом згідно з певними правилами та в певному порядку [8, с. 116]. Отже, нотаріальна форма захисту передбачає здійснення нотаріусом комплексу процедур у межах нотаріального процесу. Тому нотаріальною формою захисту цивільних прав можна вважати сукупність внутрішніх узгоджених організаційних заходів щодо захисту суб'єктивних прав, що протікають у межах єдиного правового режиму. У цьому випадку нотаріус наділений певним правовим статусом, діяльність якого здійснюється в межах правового режиму. У такий спосіб нотаріальна форма захисту цивільних прав виходить із суті юрисдикції нотаріуса.

Не менш важливим є те, що нотаріальний процес як галузь права має властиві їй принципи, що виконують роль основних засад, на яких ґрунтуються нотаріальна діяльність і порядок вчинення нотаріальних дій. Говорячи про значення принципів нотаріального процесу, варто зазначити, що вони виступають незмінним орієнтиром у діяльності нотаріуса. Належна їх реалізація забезпечує правильне розуміння та застосування законодавства.

Значний науковий внесок у дослідження принципів нотаріального процесу зробила С.Я. Фурса. Авторка, здійснюючи розподіл принципів на загальні та спеціальні, керувалася критерієм, який визначає, чи можуть вказані принципи використовуватися в інших галузях права. У групи загальних принципів науковцем віднесено такі принципи: законності; доступності та гарантованості охорони й захисту безспірних прав фізичних та юридичних осіб, які звертаються до нотаріальних органів; національної мови; сприяння фізичним та юридичним особам у здійсненні прав та інтересів, охоронюваних законом; обґрунтованості нотаріальних актів; диспозитивності. До групи спеціальних принципів дослідниця віднесла такі принципи: незалежності нотаріусів; безспірності нотаріального процесу; неупередженості нотаріусів; рівності прав усіх суб'єктів нотаріального процесу; нотаріальної таємниці; безпосередності та одноосібного ухвалення рішення нотаріусом щодо вчинення конкретної нотаріальної дії [9, с. 105–106].

Деяку іншу класифікацію подають В.В. Баранкова та В.В. Комаров поділяючи принципи нотаріального процесу на загальноправові (які присутні у всіх галузях права), міжгалузеві (загальні з цивільним процесуальним правом) та галузеві, що характерні лише для нотаріальної діяльності. За функціональною ознакою науковці виділяють принципи організації нотаріату (зокрема, принцип доступності нотаріальної діяльності, принцип державної мови нотаріального провадження тощо) та принципи здійснення нотаріальної діяльності (принцип таємниці вчинення нотаріальних дій, принцип диспозитивності, принцип безпосередності, принцип законності тощо) [10, с. 91].

Вважаємо доцільним розглянути спеціальні принципи нотаріального процесу. Зокрема, принцип незалежності нотаріусів ґрунтується на тому, що нотаріуси здійснюють свою діяльність неупереджено та незалежно, поза будь-якою державною ієрархією. Згідно із зазначеним принципом нотаріус під час вчинення нотаріальних дій чи відмови у їх вчиненні підпорядковується лише вимогам законодавства. На думку К.І. Чижмарь, нотаріус повинен бути вільним від кон'юктурних міркувань, політичної обстановки, думки керівника органу юстиції та інших посадових осіб. Крім того, науковець звертає увагу на юридичні гарантії забезпечення діяльності нотаріуса, зокрема безстроковості дії свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю, судову процедуру оскарження нотаріальних дій [11, с. 63].

Також варто зазначити принцип безспірності нотаріального процесу, згідно з яким на нотаріуса покладається обов'язок посвідчення лише безспірних прав та обов'язків осіб у правовідносинах. Безперечно, нотаріус повинен отримувати від осіб безспірні докази, які вказують на існування тих чи інших обставин, з якими закон пов'язує виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків. Зокрема, повноваження державних чи приватних нотаріусів поширюється суто на розв'язання безспірних справ.

Важливу роль відведено принципу неупередженості нотаріусів, до якого має стосуватися норма щодо обмеження у праві вчинення нотаріальних дій на своє ім'я і від свого імені, на ім'я і від імені свого чоловіка чи своєї дружини, його (її) та своїх родичів (батьків, дітей, онуків, діда, баби, братів, сестер), що відображено у статті 9 Закону України «Про нотаріат» [12]. Зазначений принцип передбачає, що в нотаріуса повинна бути відсутня особиста зацікавленість

у результатах, вчинених ним нотаріальних дій. Тому нотаріус повинен вести процесуальні дії в такий спосіб, щоб жоден з учасників не отримував переваг.

Доречно зупинитися на принципі рівності прав суб'єктів нотаріального процесу. Зокрема, Основний Закон України у ст. 24 гарантує рівність усіх перед законом. Цей принцип вимагає щоб нотаріальні дії здійснювалися на рівних умовах для кожної особи, яка звернулася до нотаріуса, незалежно від статі, раси, національності, майнового та посадового становища, релігійних переконань, належності до суспільних об'єднань. Принцип рівності поширює свою дію як на державних, так і на приватних нотаріусів, і документи, видані ними, мають однакову юридичну силу. Треба резюмувати, що цей принцип діє на тій підставі, що закон є однаковим для всіх суб'єктів нотаріального процесу та щодо кожного учасника має таку саму юридичну силу.

Одним із визначальних принципів нотаріального провадження є принцип нотаріальної таємниці, який закріплено у ст. 8 Закону України «Про нотаріат». Законодавець подає визначення нотаріальної таємниці як сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальної дії або звернення до нотаріуса зацікавленою особою, зокрема про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права й обов'язки тощо [12]. Зазначений принцип передбачає, що відомості, документи та усна інформація, що використовуються в нотаріальному провадженні через здійснення нотаріальної діяльності, є нотаріальною таємницею та охороняються законом. Під час реалізації цього принципу необхідно враховувати навіть те, що приміщення нотаріальної контори повинне відповідати умовам для забезпечення таємниці вчинення нотаріальних дій. Вимога щодо збереження таємниці нотаріальних дій означає, що їх треба виконати в присутності нотаріуса й безпосередньо зацікавлених осіб, а за потреби – у присутності осіб, що сприяють здійсненню нотаріальної дії, зокрема перекладача. Нотаріус незалежно від місяця здійснення нотаріальної дії – чи то в нотаріальній конторі, чи то на виїзді – зобов'язаний забезпечити неможливість перебування сторонніх осіб під час її виконання. Зазначаємо, що дотримуватися принципу нотаріальної таємниці повинні також особи, яким через виконання службових обов'язків стало відомо про вчинені нотаріальні дії. Проте принцип нотаріальної таємниці аж ніяк не поширюється на суб'єктів, які звернулися за вчиненням нотаріальної дії. На відміну від нотаріуса, вони не зобов'язані зберігати в таємниці ні факт звернення, ні характер та зміст вчиненої нотаріальної дії. Крім того, обов'язок дотримання нотаріальної таємниці збільшує довіру до нотаріуса, оскільки розголошення конфіденційної інформації щодо змісту заповітів, угод, відмови від спадщини може привести до серйозних правових конфліктів та інших негативних явищ.

Не менш важливе місце в нотаріальному процесі посідає принцип безпосередності, згідно з яким для вчинення нотаріальних дій закон у всіх випадках вимагає особистої участі нотаріуса, а також усіх учасників або їхніх уповноважених представників. Водночас на нотаріуса покладається обов'язок щодо встановлення особи учасників цивільно-правових відносин, верифікації дійсності й законності пред'явлених документів та підписів учасників. Звертаючись до ст. 45 ч. 2 Закону України «Про нотаріат», зазначаємо, що нотаріально посвідчувані правочини, а також заяви та інші документи підписуються у присутності нотаріуса. Якщо заява чи інший документ підписані за відсутності нотаріуса, особа, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, повинна особисто підтвердити, що документ підписаний нею [12]. Так, додержання принципу безпосередності забезпечує нотаріуса можливістю дослідження матеріалів справи, з'ясування наявності чи відсутності

певних юридичних фактів. Недотримання цього принципу є суттєвою перешкодою для вчинення нотаріальних дій та унеможливорює нотаріуса встановити фактичний склад, що підтверджує наявність певного права. Зрештою, нотаріус, як і суд, повинен прагнути до того, щоб відомості про факти, які необхідні для розв'язання справи, було отримано з першоджерел, досліджувати й оцінювати їх особисто. Тому нотаріус зобов'язаний самостійно ознайомитися зі змістом кожного документа, досліджувати та оцінити його на предмет належності, допустимості й достовірності. У разі, коли закон вимагає пред'явлення оригіналу документа, нотаріус не має права задовольнятися лише його копією. Під час подання копій нотаріус завжди повинен переконатися в їхній ідентичності оригіналу.

Резюмуючи, нагадуємо, що дотримання зазначених принципів із моменту звернення зацікавлених осіб за вчиненням нотаріальних дій і до оформлення нотаріального акта гарантує забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб.

Висновки. Підбиваючи підсумки нашого наукового пошуку, зазначаємо, що нотаріальний процес треба визначати як законодавчо врегульовану сукупність юридичних

дій нотаріуса та інших учасників нотаріального провадження, результатом якої є видання нотаріального акта, спрямованого на захист прав і охоронюваних законом інтересів громадян та організацій. Юридична природа нотаріального процесу зумовлена тим, що нотаріус, як основний суб'єкт нотаріального процесу, повинен безпосередньо використовувати правові норми для вчинення конкретних нотаріальних дій. Нотаріальний процес, як специфічна правова форма діяльності, містить комплекс правових процедур, необхідних для забезпечення діяльності нотаріуса.

Принципами нотаріального процесуального права виступають основоположні засади, керівні ідеї та постулати, які виражені передусім у нормативно-правових актах та які впливають зі змісту правових норм, нотаріальної та судової практики, нотаріальних звичаїв, правової доктрини, а також судових прецедентів. Дослідники нотаріату розглядають принципи нотаріального процесуального права саме як принципи нотаріального процесу, тобто ототожнюючи їх. Значущість принципів нотаріального процесу полягає в тому, що певною мірою принципи можуть застосовуватися як засіб урегулювання прогалини у нотаріальному процесуальному праві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Теорія нотаріального процесу. Науково-практичний посібник / за заг. ред. С.Я. Фурси. Київ : Алерта; Центр учбової літератури, 2012. 920 с.
2. Нелін О.І. Теоретичні і практичні аспекти співвідношення права і закону в діяльності нотаріату в Україні. *Юридична наука*. 2012. № 12. С. 4–8.
3. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс : підручник. Київ : Ін Юре, 2005. 410 с.
4. Долинська М.С. Нотаріальний процес : підручник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 652 с.
5. Теорія нотаріального процесу : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. С.Я. Фурси. Київ : Алерта; Центр учбової літератури, 2012. 551 с.
6. Поняття та ознаки нотаріального процесу. URL: <https://lawbook.online/protses-ukrajini-tsvilnij/ponyattya-zmist-notarialnogo-58149.html>.
7. Фурса С.Я. Теоретичні основи нотаріального процесу в Україні. Київ : Істина, 2002. С. 45.
8. Паламарчук Н.В. Форма і способи захисту цивільних прав нотаріусом. *Молодий вчений*. 2014. № 6 (2). С. 114–118.
9. Фурса С.Я. Теоретичні основи нотаріального процесу в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2003. 426 с.
10. Комаров В.В., Баранкова В.В. Нотариат и нотариальный процесс: учебник. Харьков : Консум, 1999. 240 с.
11. Чижмарь К.І. Гарантії нотаріальної діяльності: деякі питання теорії та практики. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 4. С. 61–65.
12. Про нотаріат : Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425-ХП / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.